

КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКИ
ЗБОРНИК

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMITE DE L'ACADEMIE POUR L'ETUDE
DU KOSOVO ET METOHIJA

RECUEIL DU KOSOVO ET METOHIJA

8

REDACTEUR DRAGAN VOJVODIĆ

BELGRADE 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
АКАДЕМИЈСКИ ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ
КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКИ ЗБОРНИК

8

УРЕДНИК ДРАГАН ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2019

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈСКОГ ОДБОРА

ГОЈКО СУБОТИЋ
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ
ДРАГАН ВОЈВОДИЋ, уредник
РАДА СТИЈОВИЋ, секретар
КОСТА ЧАВОШКИ
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ
РАДИВОЈЕ МЛАДЕНОВИЋ

Примљено на II редовном скупу Одељења историјских наука
26. фебруара 2020. године

НА ПРЕДЊОЈ СТРАНИ КОРИЦА:
АМБЛЕМ – ГРАЧАНИЧКА ЦРКВА У РУЦИ
КТИТОРА КРАЉА МИЛУТИНА СА ФРЕСКЕ У
ГРАЧАНИЦИ, 1321. ГОДИНА – НИКОЛА ДУДИЋ
ТЕКСТ – ДРАГОМИР ТОДОРОВИЋ

ИЗДАЈЕ:
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ИЗЛАЗИ ДВОГОДИШЊЕ
ISSN 0354-284X

ЛЕКТОРИ И КОРЕКТОРИ: ТАТЈАНА РУЖИН ИВАНОВИЋ И
НЕНАД ИВАНОВИЋ

ПРЕВОД РЕЗИМЕА: МИЉАНА ПРОТИЋ И НЕНАД ТОМОВИЋ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: НИКОЛА СТЕВАНОВИЋ

КОМПЈУТЕРСКА ПРИПРЕМА ЗА ШТАМПУ: ДАВОР ПАЛЧИЋ

ШТАМПА: ПЛАНЕТА ПРИНТ, БЕОГРАД

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

ШТАМПАЊЕ ЗАВРШЕНО 2020. ГОДИНЕ

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIERES

<i>Tatjana Starodubcev</i>	St. Prokopios and St. Theodore Teron Killing Monsters in the Prizren Gospel	1
<i>Таџјана Сџародубцев</i>	Свети Прокопије и свети Теодор Тирон убице немани у Призренском јеванђељу	32
<i>Драган Војводић</i>	Представа светог Арсенија Српског у дечанском менологу	35
<i>Dragan Vojvodić</i>	The Image of Saint Arsenije of Serbia in the Dečani Menologion	61
<i>Томислав Ж. Јовановић</i>	Протојеванђеље Јаковљево у препису манастира Дечана	63
<i>Tomislav Ž. Jovanović</i>	The Dečani Monastery Copy of the Protoevangelium of James	78
<i>Miodrag M. Vukčević</i>	Kulturidentität in deutschen Routenplänen zu den zentralen Teilen der europäischen Türkei im Verlauf der Jahrhunderte	79
<i>Миодраг М. Вукчевић</i>	Културни идентитет у немачким мапама пута за централни део европске Турске током векова	110
<i>Славенко Терзић</i>	Писмо Симе Андрејевића Игуманова руском амбасадору у Цариграду Николају Павловичу Игнатијеву	113
<i>Slavenko Terzić</i>	The Letter of Sima Andrejević Igumanov to the Russian Ambassador in Constantinople Nikolay Pavlovich Ignatyev	124
<i>Мина Дармановић</i>	Осврт на народни накит Косова и Метохије	125
<i>Mina Darmanović</i>	An Overview of the Traditional Folk Jewelry of Kosovo and Metohija	137
<i>Игор Борозан</i>	Династија Обреновић и Косовски завет у вербалној и визуелној култури друге половине 19. века	139
<i>Igor Borozan</i>	The Obrenović Dynasty and the Kosovo Covenant in the Verbal and Visual Culture of the Second Half of the Nineteenth Century	154
<i>Бранка Гугољ</i>	Деведесет година рада на проучавању и заштити архитектуре манастира Бањска: 1928–2018	157
<i>Branka Gugolj</i>	Ninety Years of Research and Protection of the Architecture of Banjska (1928–2018)	172

<i>Тања Милосављевић</i>	Концептуализација госта и домаћина у језичком сазнању призренских Срба	173
<i>Tanja Milosavljević</i>	The Conceptualization of Guest and Host in the Linguistic Experience of the Prizren Serbs	183
<i>Софија Милорадовић</i>	Косовско-ресавски говори Косова и Метохије. Статус унутар дијалекатске формације, преглед одлика и истражености	185
<i>Sofija Miloradović</i>	The Kosovo-Resava Dialects in Kosovo and Metohija. Their Status Within the Dialectal Formation. An Overview of their Characteristics and Level of Exploration	225
<i>Радивоје Младеновић</i>	Судбина флексије именица косовско-метохијских призренско-јужноморавских говора	227
<i>Radivoje Mladenović</i>	The Destiny of Noun Inflection in Prizren – South Morava Vernaculars of Kosovo and Metohija	249
<i>Бојана Вељовић</i>	Обележавање будућих радњи у говору шарпланинске жупе Сирињић	251
<i>Bojana Veljović</i>	Expressing Future in the Sirinić Region on the Šar Mountains	263
<i>Јово Медојевић</i> <i>Саша Милосављевић</i>	Демографски процеси на Косову и Метохији од 1999. до 2019. године	265
<i>Jovo Medojević</i> <i>Saša Milosavljević</i>	Demographic Processes in Kosovo and Metohija from 1999 to 2019	284
	Упутство за припрему рукописа за објављивање у Косовско-метохијском зборнику	287

ДЕВЕДЕСЕТ ГОДИНА РАДА НА ПРОУЧАВАЊУ И ЗАШТИТИ АРХИТЕКТУРЕ МАНАСТИРА БАЊСКА: 1928–2018

БРАНКА ГУГОЉ*

UDC: 726.597(497.115)
72.025.3/4(497.115)“1928/2018“

Чланак представља покушај да се прикажу најважнији резултати истраживања архитектуре манастира Бањске, односно радови на њеној обнови и заштити, као и да се укаже на степен проучености споменика. Скренута је, притом, пажња на необјављену архивску грађу из фондова Архива Југославије и из заоставштине Ђурђа Бошковића у Археолошком институту у Београду, која садржи богату техничку и фото-документацију о истраживањима и конзерваторско-рестаураторским радовима.

Кључне речи: манастир Бањска, архитектура, скулптура, гробови, конзерваторско-рестаураторски радови

Манастир Бањска са црквом Св. Стефана одавно је предмет научног проучавања. Саграђен је у другој деценији XIV века као задужбина и гробни храм краља Милутина.¹ Већ крајем истог столећа запаљен је, а прва рушења започета су почетком XVI века. У наредном столећу црква је претворена у џамију, а манастирски комплекс у турско утврђење, које је напуштено 1912. године.² Разрушена и опустошена Бањска је додатно имала несрећну судбину. У августу 1915. године начелник округа звечанског Ђ. Матић, шеф месне контроле из Скопља М. Поповић, и извесни господин Церовић, са неколико радника вршили су аматерска истраживања. Током прекопавања гробова у цркви пронашли су два прстена.³ Осам го-

* Факултет уметности Звечан – Косовска Митровица, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, b.gugolj@gmail.com

¹ М. Шупут, *Манастир Бањска*, Београд 2003. Старије издање научно-популарне монографије публиковано је 1989. године.

² Исто, 44; М. Поповић, *Средњовековне сахране у цркви манастира Бањске*, Саопштења 48 (2016) 25–28.

³ М. Вујовић, Ј. Вуковић, *Једно неизнато сведочанство из рајине 1915. године: прво ископавање манастира Бањске*, Весник Војног музеја 43 (2016) 39–52; М. Поповић, нав. дело, 28–30; В. Бикић, *Прстиње из Бањске: идентификација и уметничко-занимљиви контекст*, Саопштења 48 (2016) 79–80.

дина касније објављен је чланак о овим ископавањима у коме се наводи да оба прстена потичу из женског гроба и да се ради о гробу Душанове мајке Теодоре.⁴ Атрибуција прстена и идентитет сахрањене особе постали су предмет научног истраживања тек једно столеће након њиховог открића, када је утврђено да је прстен припадао мушкој особи и да се вероватно ради о Константину, сину краља Милутина који је сахрањен у Бањској.⁵

Научна проучавања архитектуре Бањске започео је архитекта Ђурђе Бошковић у трећој деценији двадесетог века. У извештају са путовања публикованом у Годишњаку СКА Бошковић је описао свој рад у Бањској током октобра 1927. године, где је боравио, како каже, „са препоруком и моралном помоћи Музеја, а о свом трошку“.⁶ Рад је био усмерен на истраживање рушевина храма затрпаних земљом, које је неколико радника откопавало четири дана да би се могло извршити снимање. Снимљени су и фотографисани и многи фрагменти узидани у сеоске куће у околини. Међу откривеним фрагментима Бошковић уочава два стила: „један чисто романско-приморски, са врежама и стилизованим животињама, и други сувљи и оштрији, са круто стилизованим акантусима или геометријским фигурама. Вероватно је да су фрагменти овог другог стила припадали каквој грађевини срушеној пре зидања садашње цркве, пошто се неки делови налазе у њеним зидовима“.⁷ Према материјалу и конструкцији Бошковић издваја више фаза градње храма,⁸ што прихватају и каснији истраживачи.⁹ Прво је подигнута грађевина оплаћена полираним мермером, а истовремено с њом и ексонартекс. Потом су уз ексонартекс дозидане куле, оплаћене истим каменом, али грубље обрађене. На основу сокла који иде око целе грађевине Бошковић је закључио да су куле саграђене у малом временском размаку у односу на цркву. У истом извештају наводи се да је манастир био опасан зидовима са пиргом.¹⁰

Као члан „Архитектонске комисије за чување и одржавање споменика“ током фебруара 1930. године, Бошковић поново обилази рушевине цркве

⁴ Вујовић, Вуковић, нав. дело, 45–46; М. Поповић, нав. дело, 30.

⁵ Д. Мадас, *Манасџир Бањска, гроб краљице Теодоре (гроб бр. 4)*, Саопштења 45 (2013) 55–65; Б. Тодић, *Једно њеже њишање наше историографије: где је сахрањена краљица Теодора*, Саопштења 46 (2014) 51–72; М. Поповић, нав. дело, 24, 28–45, 49–52; Н. Миладиновић-Радмиловић, *Анџројолошка анализа налаза из средњовековних гробова у цркви манасџира Бањске*, Саопштења 48 (2016) 57–76; Бикић, нав. дело, 79–92. Још 1960. године током ревизионих истраживања изражена је сумња да се ради о гробу краљице Теодоре, в.: *Дневник рада,*

Бањска – 1960, и. б. 1028, досије: Бањска, Документациони центар, Археолошки институт Београд.

⁶ Ђ. Бошковић, *Извештај о проучавању споменика*, Годишњак СКА 37 (1929) 215; В. Р. Петковић, *Историјско-уметнички музеј у 1928 год.*, Годишњак СКА 37 (1929) 223.

⁷ Бошковић, нав. дело, 216.

⁸ Бошковић, нав. дело, 168.

⁹ В. Кораћ, *Градњелска школа Поморја*, Београд 1965, 103.

¹⁰ Бошковић, нав. дело, 217–218.

у Бањској које је, како сам наводи, детаљно снимео и испитао још 1928. године.¹¹ Уочивши неразрешен проблем који се тиче првобитног изгледа куполе која се завршава плитком и слепом калотом, Бошковић бележи: „можемо закључити да је бар горњи осмоугаони део накнадно споља био президан, и ако се због старости малтера и материјала не може тачно одредити линија од које презиђивање отпочиње. Првобитно кубе било је вероватно оплаћено истим монументалним материјалом, од кога су и остали зидови грађевине израђени. Тешко би се пак смело претпоставити да није уопште довршено и да је тек накнадно овако сиромашно израђено“.¹² Истовременошћу подизања нартекса са црквом, какав је случај и код Бањске, Бошковић ће се позабавити неколико година касније,¹³ а недуго потом биће му поверени радови на конзервацији исте цркве.¹⁴ Да би се приступило радовима на обнови манастира Бањске, архитекта Ђурђе Бошковић је од стране Светог архијерејског Синода замољен да поднесе предлоге.¹⁵ У вези са планираним радовима на заштити цркве, он Светом архијерејском Синоду и Његовој светости патријарху подноси извештај о стању у коме се Бањска налази.¹⁶ Повремени надзор над конзерваторским радовима поверен је пројектанту Ђурђу Бошковићу, који борави у Бањској од 16. до 22. априла 1938. године како би дао директиве за рад. У тада већ започетом раду на откопавању наноса у цркви и око ње нађен је изванредан број скулптурално обрађених фрагмената, а међу њима и неколико конзолица у облику животињских глава и лишћа. У јужној капели откопана је једна апсида чији зид, према Бошковићу, дели ову капелу на два дела. Ниво пода у простору између ове новооткопане апсиде и наспрамног зида нижи је за 1,10 m од нивоа пода у припрати, што је Бошковића навело на закључак да је овде била можда нека гробница, која по положају одговара оној у северном параклису.¹⁷ Хипотеза о гробној функцији јужне капеле уз припрату прихваћена је од стране каснијих истраживача, мада у њој нису нађени трагови сахрањивања.¹⁸

Када је одлуком Светог архијерејског Синода бр. 6421 од 29. децембра 1936. године установљена Саветодавна комисија за чување архитектонских споменика под председништвом епископа Иринеја, а од јула 1937. године под председништвом епископа рашко-призренског Серафима, за

¹¹ Ђ. Бошковић, *Извештај и крајње белешке*, Старица 6 (1931) 168–172. Аутор вероватно мисли на испитивања из 1927. године.

¹² Бошковић, нав. дело, 168.

¹³ Ђ. Бошковић, *Проблем српске средње-вековне архитектуре: Плићање нартекса и ексонартекса. Скица за једно истраживање*, СКГ 1 (1934) 47–48.

¹⁴ Ђ. Бошковић, *Пред радом на осигуравању Бањске*, Старица 13 (1938) 217–229.

¹⁵ Исто, 217–229. У заоставштини Ђурђа Бошковића у Археолошком институту у Београду, досије: *Konzervatorske intervencije do 1941. godine*, налази се допис бр. 7201 од 18/5 децембра 1935. године упућен Ђурђу Бошковићу с молбом да направи извештај о стању храма Св. Стефана у Бањској.

¹⁶ Исто, 218–219.

¹⁷ Бошковић, нав. дело, 228, и сл. 3б.

¹⁸ Д. Поповић, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992, 99.

једног од чланова Комисије изабран је и Ђурђе Бошковић. На седницама Комисије, која се од 24. марта 1937. године до 3. фебруара 1938. године састала једанаест пута, дискутовано је посебно о радовима на осигуравању Дечана и Бањске.¹⁹ Још 1936. године решењем Светог архијерејског Синода бр. 5006, зап. 1937, Бошковић је „умољен“ да прегледа рушевине манастира Бањске и поднесе предлоге за његово осигуравање, односно обнову.²⁰ На лично тражење Његове светости патријарха, Бошковић подноси извештај о стању у коме се Бањска налази: „Од сводова сачувала се једино калота кубета. Зидови су делимично доста добро очувани, до висине лежишта за сводове, делимично су уништени све до темеља. Од двеју западних дозиданих кула, од јужне је сачуван само један део, док се северна може идентификовати још једино у темељима. Многи зидови президани су позније, од стране Турака. У околини цркве и у самом селу налазе се расути многобројни обрађени фрагменти са грађевине. Услед свега изложеног могућности за осигуравање и евентуалну обнову овог значајног споменика су веома разнолике. Потребно је, пре свега, рашчистити како унутрашњост грађевине, тако и њезину непосредну ширу околину од материјала који је пао са зидова, као и од наноса. При томе треба обратити највећу пажњу на одводњавање, затим на одвајање фрагмената обрађених делова, палих са цркве, као и на проучавање откопаних зидова.“²¹ У истом извештају Бошковић је дао неколико предлога за обнову цркве:

„1) Осигурати грађевину онаква каква је, са свим позније дозиданим зидовима, ништа не додајући и ништа не одузимајући. Осигуравање би се имало извршити преливањем бетоном врхова порушених зидова, убризгавањем цементног млека у пукотине, дискретним постављањем затега и серклажа и обезбеђивањем преосталог живописа. Овај би начин био најнаучнији, али њиме црква не би била оспособљена за службу.

2) Постојеће зидове, онакви какви су, осигурати на начин предвиђен под 1); на њима подићи нове зидове до висине првобитних а на овима поставити дрвену кровну конструкцију; при томе обратити пажњу да сви оригинални делови зидова, како споља тако и изнутра, остану видни. Позније турске зидове срушити само у толико, у колико су виши од првобитних. Нове зидове споља не малтерисати, пошто би њихове површине дисхармонично деловале са постојећим, већ их изградити од притесаног камена и фуговати. Ни споља ни изнутра не радити никакву нову архитектонску декорацију. У позније западне куле не дирати, већ их само осигурати на начин предвиђен под 1). Оваквим начином цркви би споља могао да се врати њезин првобитни просторни облик, али би унутарња конструкција, нарочито крова, била сасвим другојачија од првобитне.

3) Порушити све позније турске зидове, сем на остацима југо-западне куле; осигурати оригиналне и на њима подићи нове првобитне висине

¹⁹ Ђ. Бошковић, *Комисија за чување сѐа-рих сѐоменика*, ЈИЧ 1–2 (1939) 367.

²⁰ Бошковић, нав. дело, 218–219.

²¹ Исто, 219.

и то: а) од притесаног камена, или б) од нешто грубље обрађених тесаника. Израдити затим сводове у првобитном облику и то: с) од опека, д) од сиге, е) бетона. Порталима, прозорима и декоративним деловима уопште, дати грубљи, приближно првобитан облик. Разне постојеће фрагменте вратити на места, на којима су вероватно првобитно били. Дрвену кровну конструкцију покрити: ф) цинк блехом, или г) оловом. Овакав рад поставља извесне проблеме које је прилично тешко решити. Тако се сводови изнад западног травеја храма и изнад нартекса дају реконструирати са готово апсолутном сигурношћу. Сводовима изнад ђаконикона и проскомидије већ је теже дати првобитан облик, јер сигурних података за њихову реконструкцију нема. Није [...] сигурно ни како су изгледали сводови изнад бочних капелица крај западног травеја храма. [...] немамо апсолутно никаквих података о томе како су првобитно били решени сводови изнад нартекса.

3, А) [...] могао би се рад поделити у две фазе и обновити прво храм, па тек онда, пошто би се евентуално ископавањем дошло до нових података, приступити и обнови нартекса, односно његовом осигуравању на начин предвиђен под 1).

4) Целој грађевини, заједно са западним кулама, или без ових „вратити“ њезин првобитни облик; порушене делове подићи од истог материјала од кога су некада били, с тим да фасаде буду од полираног мермера у три боје. Овакав рад не слаже се са принципима науке; за њега немамо довољно потребних података, а тешко да би се нашло и довољно материјалних средстава.

Ја лично нагињем решењима под 1), или под 3, а, с, г, са варијантом А.

Потребно је [...] предвидети и израду пода у цркви, иконостаса и сидишта; затим тротоар око грађевине; дренарање земљишта; обезбеђивање градских зидова и најзад израду малог конака.²²

Предлог је поднет 13. јануара 1937. године Комисији за чување стари-на при Светом архијерејском Синоду, која је на седници одржаној 24. марта исте године, након дискусије, донела одлуку да се Бањска обезбеди на начин предложен у реферату под 2), уз усвајање предлога А. Дедерока да се нови зидови не израде од притесаног камена већ од опека.²³ На шестој и седмој седници Комисије, одржаној 29. маја и 11. јуна 1937. године, прегледане су скице за извођење радова и решено је да дрвена кровна конструкција буде тако израђена да не сече линије лукова под кубетом; да се кров покрије оловом или бојеним цинк-блехом, у зависности од материјалних средстава; да се јужни зид града, који ће штрчати изнад крова јужне капеле, не руши, већ да се у њему израде велики отвори којима ће се преко камених бљувача одводњавати кров; да се источни зид олтара надзида опеком, као и да се изнад отвора апсиде изради један лук, али да се сама калота апсиде не озиђује, већ да се и апсида, као и

остали делови цркве, покрије дрвеним кровом; да се нови прозори израде у облику једноставних отвора бифора или трифора, и то од опека; да се поруше остаци турског михраба, минарета и оцака над североисточним углом припрате; да се поруши турски део зида између припрате и храма и да се између њих не подиже никакав преградни зид; да се нова звонара од дрвета изради у југозападној кули, крај нартекса; да се темељи северо-западне куле, уколико буду пронађени, осигурају и око њих изради нижа ограда; да се терен око цркве нивелише; да се зидови града осигурају; као и да се нови конак, уколико се буде градио, подигне у северозападном углу дворишта. На истој седници прихваћено је и мишљење А. Дурока да се градски зид, крај североисточног и југозападног угла цркве отвори, а на овим отворима израде врата, како би се могло непосредно обилазити око цркве.²⁴ На основу решења које је донела Комисија, Ђурђе Бошковић је израдио технички елаборат за осигуравање цркве и поднео га на преглед на седници одржаној 13. јула 1937. године. Елаборат је скоро у свему прихваћен, па се у току грађевинске сезоне 1938. године приступило радовима на осигуравању рушевина манастира Бањске.²⁵ Део потребних средстава обезбедио је Одбор за обнову Бањске,²⁶ а део држава из буџета Министарства правде за 1937/1938. годину.²⁷ Увид у архивску грађу показује на који начин и колико средстава је издвајано за радове на Бањској, као и колико су расположива средства утицала на примењени поступак обнове.²⁸ Део Бошковићеве техничке документације о будућим радовима у манастиру Бањска, који чине цртеж основе дворишта, цртеж основе цркве и цртеж основе иконостаса израђени у октобру 1939. године, а „прегледани са техничке и рачунске стране у Министарству грађевина“ 1941. године, чува се у Архиву Југославије у Београду.²⁹ Уз Бошковићеве цртеже, у истој фасцикли налази се и пројекат за даље оправке манастира који Краљевска банска управа Зетске бановине упућује архитектонском одељењу Министарства грађевина с молбом „на преглед и одобрење“, а који је потом прослеђен верском одељењу Министарства правде ради добијања кредита.³⁰ Овим пројектом били су предвиђени: нивелисање дворишта, израда тротоара око цркве и степеника на тротоару, израда иконостаса, израда главног олтара и олтара проскомидије, израда царских двери, израда икона за иконостас и обезбеђивање фресака.³¹

²⁴ Исто, 224.

²⁵ Исто, 225, 228.

²⁶ Исто, 217.

²⁷ Архив Југославије (у даљем тексту АЈ), 63-7, допис Министарства правде бр. 46996/ХП од 7. јуна 1937. године о расподели средстава из буџета за 1937/1938. годину по партији 77 за оправку и осигурање архитектонских споменика, а под тачком 7 означен је износ који се издваја за рестаурацију Бањске; Бошковић, нав. дело, 217.

²⁸ АЈ, 69-182-187, налази се решење Министарства правде бр. 53517 од 22. јуна 1938. године о издвајању средстава из буџета за 1938/1939. годину за радове у Бањској, као и допис Министарства грађевина бр. 10564 од 17. априла 1941. године упућен Верском одељењу Министарства правде о кредиту уз комплетан предлог даљих радова у манастиру „Св. Стевана у Бањској“.

²⁹ АЈ, 69-182-187.

³⁰ АЈ, 69-182-187.

³¹ АЈ, 69-182-187.

Кратак извештај о радовима у Бањској забележен је у Времену од 27. јула 1937. године: „Први радови су скоро приведени крају: прелив зидова, потпорнице, превезе, спојни зидови и отклањање ‘паганских наметљивости’ како обично Бањани кажу. Потпуно је искована стара михраба (дио џамије), зидови на манастиру обновљени су. План је израдио г. Ђурађ Бошковић, члан комисије за чување архитектонских старина, док радове изводи г. Барајевац. Целокупне радове преузео је г. Милорад Цветковић, предузимач из Лесковца. Предрачунска сума је око 750.000 динара. Министарство грађевина дало је за довршење основних радова 100.000 динара. Црквена општина располаже са 160.000 динара, док је још потребно око пола милиона динара па да се радови приведу крају. И ту ће суму, кажу, дати Министарство грађевина.“³²

Бошковић је 1946. године од стране Комитета за културу при влади ФНРЈ ангажован да обиђе низ споменика како би се добио увид о њиховом стању. У публикованом извештају са овог путовања он даје и низ коментара о Бањској која је „била [...] осигурана пред сам рат, према моме елаборату. Радови нису били у потпуности довршени и ја их уопште нисам примио. За време рата ветар је однео један део лименог кровног покривача са јужне стране главног брода. Црквена управа сада овај покривач враћа на своје место. Уколико буде недостајало лима и не буде се могао додати, преостали део покриће се привремено терисаном хартијом“.³³

Четири деценије касније Бошковић је записао следеће о радовима у Бањској: „Поучен ранијим искуствима, ишао сам овде на потпуно очување свега онога што је од ње остало. Живот овог значајног споменика, заштићеног сада конструкцијом која се јасно разликује од затечених остатака, индицирајући само његово првобитно просторно решење, може се пратити у целом свом току. Ништа, посебно од оригиналних делова цркве, није дирано.“³⁴

О техничкој заштити Бањске Б. Вуловић је изложио следеће мишљење: „Следећи [...] примере рестаураторских подухвата наилазимо на Милутинову Бањску код Косовске Митровице, на којој аутор радова примењује метод ортодоксног пуританистичког поступка према затеченим и од турских адаптација брижљиво очишћеним, оригиналним творевинама Даниловог градитељског генија. Да би контраст био што убедљивији, тробојном полираном мермеру распоређеном на фасадама у облику шаховског поља, аутор помало карикирано супротставља рестауриране делове наоса и нартекса, па и трансепта, доста контрастним материјалом од опеке. Циљ је био обликовати простор у његовим правим димензијама и искрено и што убедљивије одвојити аутентично од савремених

³² П. Глиговић, *Рестаурација манастира Бањске*, Време, Београд 27. јули 1938, 6. *међу и североисточном делу Црне Горе*, Музеји 1 (1948) 100.

³³ Ђ. Бошковић, *Стање средњовековних споменика у југозападној Србији*, Кос-

Прва сојствена искуства, проблеми, перспективе, Сећања конзерватора, Београд 1982, 26.

интервенција. Свакако да је ово најубедљивији начин одвајања двеју временски различитих интервенција избором различитих материјала. То је заиста искрени, али понављам, и претерано чистунски однос настао, рекло би се, под утицајем романтичарског става према наслеђеном. У сваком случају, акција на рестаурацији Бањске ишла је обрнутим путем. Првенствено, било је потребно стрпљиво сакупити растурене делове камене пластике и тесаника уграђених у зидове кућа села Бањске, те допунити осталим археолошким материјалом, па тек онда приступити реституцији. Али при овој акцији су свакако утицали тренутни услови под којима је и прихваћен рад.³⁵

Заштити Бањске, по оцени Анке Стојаковић, Бошковић је приступио са уобичајеном аналитичношћу, а Комисији за чување старих споменика предложио више могућих и сасвим различитих решења заштите, која су се налазила између чисте конзервације затеченог стања, преко конзерваторско-рестаураторских концепција па до радикалне рестаурације. Предвидео је и могућа варирања, пре свега у примени материјала, али се није определио, већ је само исказао своје склоности ка неким од предлога које је сам дао, а коначну одлуку донела је Комисија. Мада је примењеним поступком за заштиту Бањске постојеће стање у највећој мери сачувано, питање је да ли је у овом случају била оправданија реконструкција, наравно уз сва претходна испитивања заснована на ископавањима, јер је већ у затеченом стању споменик пружао много података за један радикалнији захтев.³⁶

О изведеним захватима на Бањској постоје и другачија мишљења. Слободан Ненадовић сматра да метод примењен у Бањској са теоријске тачке гледишта заслужује посебну пажњу. Пре свега он наводи шта је у Бањској урађено: „Iznad porušenih zidova Banjske, čak i onih na kojima su se sačuvali kvaderi šarenog mermera, nazidani su opekom oni delovi, koji nedostaju, dakle u sasvim različitom materijalu od onoga od koga je bila Banjska sazidana, kao i različitom od onog, sa kojim su kasnije izvođene razne prepravke i dogradnje [...] svodovi nisu restaurisani, već je preko drvene krovne konstrukcije dat krovni pokrivač, te je ona sa unutrašnje strane, vidljiva. U podignute nove zidove od opeke uzidani su pronađeni fragmenti, obični tesanici, kao i skulpture, a da im se tačno mesto kome su pripadali nije utvrdilo.“³⁷ Ненадовић сматра да се метод не може назвати конзервацијом јер је више од пола грађевине изидано опеком; такође се не може назвати ни рестаурацијом јер споменик није добио свој ранији облик. Како Ненадовић оцењује, примењеним методом су остварени извесни позитивни циљеви, али су се добили и неки негативни резултати. Позитивно је то што су рушевине биле заштићене

³⁵ Б. Вуловић, *Проблем рестаурације манастира Дренче*, ЗЛУМС 14 (1978) 230–231.

³⁷ S. M. Nenadović, *Zaštita graditeljskog nasleđa*, Beograd 1980, 140–141.

³⁶ А. Стојаковић, *Обнова споменика архитектуре у Србији између два рата*, Рашка Баштина 1 (1980) 265.

од даљег пропадања, што се нови рад потпуно разликује од старих оригиналних и касније додатих зидова, и најзад, што је споменик био делимично оспособљен за употребу, и то малим материјалним средствима. Негативни резултати су то што је споменик добио нов изглед и нов облик, што никада није циљ ниједне конзервације, ни рестаурације, те што су нови делови толико контрастни по својој боји и ситном материјалу да о некој хармонији уклапања у старе рушевине не може бити ни говора.³⁸ Као оправдање за примењене мере техничке заштите на Бањској наводи чињеницу да је Бошковић предложио и друга решења, од скоро чисте конзервације до потпуне рестаурације.³⁹ Извесно оправдање за изведени поступак износи и Ј. Нешковић, по коме обнова цркве манастира Бањске представља „специфичан облик тзв. Археолошке обнове, будући да нови делови имају карактер заштитне грађевине и да су изведени новим, контрастним материјалом, са упрошћеним кровним облицима без обнављања сводног система“.⁴⁰ Истраживање Бањске настављено је 1960. године, када су вршена ревизиона ископавања. Подаци о томе налазе се у документационом центру Археолошког института у Београду, а чине их дневник рада, као и техничка и фото-документација. Радови су трајали од 12. до 14. новембра, а у екипи су били П. Мијовић, историчар уметности, и М. Ковачевић, тада апсолвент архитектуре. Ћ. Бошковић је са В. Кораћем боравио на терену од 18. до 21. новембра. У дневнику радова забележено је следеће: „Задатак је ових радова да се тачно утврди на каквим темељима почива црква коју је подигао краљ Милутин и какав је, ако то налази сондажних испитивања потврде, план основе раније цркве.“⁴¹

После дужег периода, 1970. године је израђен елаборат о истраживању, а ускоро су предузети и први радови, који су са прекидима трајали све до 1998. године. Руководиоци овог пројекта били су академик В. Кораћ и др М. Шупут.⁴² Истраживањима је током седамнаест кампања откри-

³⁸ Исто, 140–141.

³⁹ Исто, 141. Како би се што боље разумеле изречене замерке цитираћемо неколико реченица из књиге S. M. Nenadović, нав. дело, 107, у којима се каже: „Sve ono što se pri restauraciji dodaje spomeniku treba da bude i na samome spomeniku odvojeno od originalnih delova, odnosno treba da bude tako prikazano da posmatrači lako mogu da uoče šta je restaurisano, a šta je originalno. [...] Načelno treba težiti tome da i svi oni koji dolaze posle nas da intervenišu na spomeniku mogu lako da uočavaju šta je u toku ranije restauracije urađeno. Odvajanje starih originalnih delova od novih dodatih postiže se na razne načine, a bira se onaj način, koji je u datom slučaju najpodesniji. To odvajanje može se izvesti već samim izborom materijala za restauraciju, koji može

da bude po boji i strukturi približan starom, ali ne isti. [...] Odvajanje se može izvesti, ako je spomenik, na primer, od tesanog kamena, jednom trakom – redom kamena – nešto drukče obrađenog ili drugog sastava. [...] Nikako nije preporučljivo da se za nove delove upotrebi sasvim različit materijal od originalnog. Na primer, ako je spomenik od kamena, [...] da se za nove delove upotrebi opeka kao materijal.“

⁴⁰ Ј. Нешковић, *Обнављање црква у њрошлости и савремена начела рестаурације*, Саопштења 34 (2003) 207.

⁴¹ *Дневник рада, Бањска – 1960*, и. б. 1028, досије: Бањска, Документациони центар, Археолошки институт Београд.

⁴² Г. Коваљев, *Манастир Бањска: археолошко-истраживачки и конзерватор-*

вен манастирски комплекс у обиму саграђеном у другој деценији XIV века. Накнадно је током 2003. године истражен северни део локалитета. Простор непосредно уз цркву и манастирске грађевине које су је окруживале остали су неистражени, изостала су и археолошка испитивања унутрашњег простора цркве и манастирске некрополе. Крајем 2002. године донета је одлука о ревитализацији манастира, након чега су уследили изградња конака и лапидаријума и „уређење“ порте. Током јануара и фебруара 2007. године у оквиру *Програма за уређење насеља и обнову манастира Бањска* извршено је девестирање и уништавање остатака манастира. Тада су порушени бедеми турског утврђења али и део првобитног манастирског обзића са северне стране.⁴³ Пре изградње новог манастирског конака вршена су археолошка истраживања у северном делу порте, где се дошло до откривања темеља оградног зида.⁴⁴ Од марта до краја јула 2007. године вршена су археолошка истраживања у унутрашњости цркве и спољном јужном делу манастирске порте, где је формирано сеоско гробље. Од првобитног пода откривени су малтерна подлога и делови амвонске розете у поткуполном простору цркве. Истражен је и низ гробова у наосу, припрати и северном анексу.⁴⁵

Седам векова од изградње Бањске скоро да је прошло незапажено и необележено од стране стручне јавности. Задужбина краља Милутина, иако дуго предмет научног проучавања и конзерваторско-рестаураторских радова, који су се одвијали са прекидима, још увек није добила одговарајућу монографију. Од првог научног проучавања Ђурђа Бошковића и Милоја Васића протекло је девет деценија, током којих је објављен низ резултата истраживања. Извесна питања, међутим, још увек нису добила коначан одговор. Једно од њих односи се на параклисе који се протежу дуж западног дела цркве и припрате. М. Васић наводи да се ради о два дуга параклиса дуж брод нартекса на северној и јужној страни цркве, који су комуницирали са црквом вратима из нартекса.⁴⁶ Ђ. Бошковић доноси план цркве и такође говори о два „дугачка простора“ на бочним странама западног крака крста и нартекса.⁴⁷ Припремајући елаборат о „осигурању Бањске“ исти аутор бележи да је у издуженој капели са јужне стране от-

ски радови у 1994, Гласник ДКС 19 (1995) 89–91; Г. Ковалев, *Извештај о археолошко-истраживачким радовима на комплексу манастира Бањска у 1995. години*, Старине КиМ 10 (1997) 207–211; М. Ђорђевић, *Манастир Бањска: археолошка истраживања у 1996. години*, Гласник ДКС 21 (1997) 64–68.

⁴³ М. Шупут, *Манастир Бањска – рушењем до обнове*, Гласник ДКС 32 (2008) 191–193.

⁴⁴ С. Хацић, *Археолошка истраживања у јорџи манастира Бањска 2003. године*, Археолошки преглед 2–3 (2008) 82–84.

⁴⁵ Д. Мадас, *Извештај о археолошким радовима у манастиру Бањска 2007. године*, Гласник ДКС 32 (2008) 193–197; за опширнији извештај о археолошким радовима у Бањској 2007. године в.: Д. Мадас, *Манастир Бањска, гробна црква краља Милутина. Резултати археолошког ископавања 2007. године*, непубликовани рад доступан на: <https://independent.academia.edu/DMadas/> 15. 9. 2019.

⁴⁶ М. Васић, *Жича и Лазарица: студије из српске уметности средњег века*, Београд 1928, 66.

⁴⁷ Бошковић, нав. дело, 169–170.

копана једна апсида која дели ову капелу надвоје.⁴⁸ У дневнику радова у Бањској 1960. године помиње се истраживање бочних параклиса, и то два са јужне стране и два са северне стране цркве,⁴⁹ што прихватају неки од каснијих истраживача.⁵⁰ Један од нерешених проблема тиче се првобитног изгледа данас слепо куполе, која се уздиже над централним делом наоса. Још 1930. Бошковић је изнео претпоставку да је тек касније „овако сиромашно израђено“,⁵¹ док је М. Васић био мишљења да је кубе саграђено на ниском коцкастом тамбуру са аркадама, без отвора за прозоре, јер су прозори на зидовима изнад парклиса и један прозор изнад портала на западној фасади били довољни да осветљавају цркву.⁵² А. Дероко је изнео тезу да Бањска уводи приморско слепо кубе,⁵³ док је касније сматрао да је ниска купола без отвора настала у турском периоду.⁵⁴ В. Кораћ и М. Шупут довели су слепу куполу у везу са презиђивањем у XVII веку, када је црква служила као џамија.⁵⁵ Средишњи простор храма је, према М. Шупут, био првобитно засведен широком и добро осветљеном куполом.⁵⁶ Према М. Чанак-Медић, у структури и облику куполе студеничке Богородичине цркве и куполе дечанског католикона могуће је наћи решење и првобитне бањске куполе.⁵⁷ Истраживања вршена у више наврата нису пружила податке о првобитном плочнику храма. Изузетак чине делови амвонске розете откривени у истраживачкој кампањи 2007. године.⁵⁸ Непознаницу чини и првобитни изглед преграде која је одвајала олтарски простор од наоса. У опширном елаборату састављеном и предатом Техничком одељку Министарства грађевина 4. 3. 1941, Ђ. Бошковић прилаже нацрт новог иконостаса уз предлог да се начини од „добро отесаног камена“, и то од белог или сивог кречњака, са двокрилним вратима од ораховине.⁵⁹ Када је 2004. године обновљен духовни живот у манастиру, у цркви је постављен иконостас пренет из Звечанске цркве, са иконама

⁴⁸ Бошковић, нав. дело, 228, цртеж бр. 3, 220.

⁴⁹ *Дневник рада, Бањска – 1960*, новембар, Археолошки институт, инв. бр. 1028, досије Бањска. Радови су трајали од 12. до 14. новембра, а у екипи су били: П. Мијовић, историчар уметности, и М. Ковачевић, тада апсолвент архитектуре. Ђ. Бошковић је са В. Кораћем боравио на терену од 18. до 21. новембра.

⁵⁰ Д. Поповић, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992, 98, белешка 29; М. Поповић, нав. дело, 30.

⁵¹ Бошковић, нав. дело, 168.

⁵² Васић, нав. дело, 72.

⁵³ А. Дероко, *Бањска*, *Старинар* 6 (1931) 107.

⁵⁴ А. Дероко, *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд, 1985³, 75–77.

⁵⁵ Кораћ, нав. дело, 205. нап. 53; М. Шупут, *Манастир Бањска*, Београд 2003, 25–26.

⁵⁶ Шупут, нав. дело, 25–26.

⁵⁷ М. Чанак-Медић, *Бањски храм и црква Вазнесења Христовог у Дечанима. Сродности и заједнички узор*, у: *Манастир Бањска и доба краља Милутина*, Зборник са научног скупа одржаног од 22. до 24. септембра 2005. године у Косовској Митровици, Ниш – Косовска Митровица – Манастир Бањска 2007, 102.

⁵⁸ Мадас, нав. дело, 193–197; Д. Мадас, *Манастир Бањска, гробна црква краља Милутина. Резултати археолошког ископавања 2007. године*, непубликовани рад доступан на: <https://independent.academia.edu/DMadas/> 15. 9. 2019.

⁵⁹ АЈ, 69-182-187. Скица изведена на паусу налази се и у РЗЗСК, инв. бр. 11350.

које је извео зограф Блажа Дамјановић Дебарски.⁶⁰ Нестилски инкорпориран у ткиво средњовековне цркве, замењен је новом каменом преградом постављеном 2017. године. Изведена је по пројекту Драгољуба Тодоровића, а у њу су уграђени сачувани фрагменти првобитне преграде. Исте године постављен је камени плочник у коме је цртежом изведеним према оригиналним остацима назначена амвонска розета.⁶¹

Према Житију краља Милутина, црква Св. Стефана у Бањској је саграђена „за чување и покој блаженог и богоугодног тела његовог“.⁶² Након што је краљ преминуо у свом двору у Неродимљи 1321. године, ковчег са његовим телом пренет је у његову задужбину.⁶³ Крајем XIV века Бањска је страдала у турском налету. Монаси су пренели краљеве тело у Трепчу, а после њене пропасти оно је доспело у Софију, где се и данас налази.⁶⁴ Археолошким истраживањима 2007. године откривено је 17 укопа или гробних конструкција у унутрашњости цркве. Издвојена су два основна хоризонта сахрањивања, старији из XIV века и млађи из XV–XVI века. Резултати истраживања Д. Мадаса⁶⁵ и М. Поповића⁶⁶ пружили су нова сазнања о фунерарној функцији храма. М. Поповић је утврдио да су сахране из старијег хоризонта обављане у западном травеју цркве и северном анексу. Изнео је и тезу да је гробница у средишњем делу западног травеја могла бити намењена само за сахрану ктитора, који је сахрањен на традиционалном месту уз јужни зид западног травеја. Друга, знатно мања гробница уз северни зид травеја била је вероватно намењена за сахрану краљице Симониде,⁶⁷ али је у њој, како је то утврдио Б. Тодић, сахрањен Константин, млађи син краља Милутина.⁶⁸ Коначно је демантована вишедеценијска заблуда настала током аматерских ископавања да је у гробници призиданој уз темеље северног зида западног травеја сахрањена краљица Теодора.⁶⁹ Од богатог архитектонског украса цркве сачувани су само трагови који се налазе у цркви села Соколице, Народном музеју у Београду, Археолошком музеју у Скопљу, док су бројни фрагменти уграђени у зидове

⁶⁰ Д. Мадас, *Манастир Бањска, гробна црква краља Милутина. Резултати археолошког ископавања 2007. године*, непубликовани рад доступан на: <https://independent.academia.edu/DMadas> / 15. 9. 2019.

⁶¹ На овој информацији захваљујем се колеги Драгољубу Тодоровићу, архитекти конзерватору Републичког завода за заштиту споменика културе, који је пројектовао нови иконостас.

⁶² Данило Други, *Животи краљева и архиепископских српских*, приредили Г. Мак Данијел, Д. Петровић, Београд 1988, 142.

⁶³ Д. Поповић, нав. дело, 97.

⁶⁴ Шупут, нав. дело, 44.

⁶⁵ Мадас, нав. дело, 193–197; Д. Мадас, *Манастир Бањска, гробна црква краља Милутина. Резултати археолошког ископавања 2007. године*, непубликовани рад доступан на: <https://independent.academia.edu/DMadas> / 15. 9. 2019.

⁶⁶ М. Поповић, нав. дело, 28–53.

⁶⁷ Исто, 48–49.

⁶⁸ Тодић, нав. дело, 68–70.

⁶⁹ Исто, 58–68. Сумња у то да се ради о гробу краљице Теодоре забележена је у дневнику истраживања Бањске 1960. године, в.: *Дневник рада, Бањска – 1960*, и. б. 1028, досије Бањска, Документациони центар, Археолошки институт Београд.

цркве и припрате приликом обнове изведене 1938. и 1939. године.⁷⁰ Како су изгледали поједини фрагменти бањске пластике, данас изгубљени, може се сазнати само увидом у теренске скице Ћ. Бошковића из 1927, 1938. и 1960. године, које се данас налазе у Археолошком институту у Београду. Цртежи бањске скулптуре део су техничког елабората насталог у оквиру дипломског рада апсолвента архитектуре Вере Д. Томашевић.⁷¹ Најисцрпнију иконографску и стилску анализу бањске скулптуре – њених портала, прозора и конзола – дала је М. Шупут.⁷² Извесна запажања о бањској скулптури изнео је Р. Петровић.⁷³ Последњи написи о каменом украсу Бањске настали су поводом изложби „Косово и Метохија: задужбине и дарови: збирке Народног музеја у Београду“, одржаној 2013. године у Галерији фресака⁷⁴ и „Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији: идентитет, значај, угроженост“, одржаној 2017. године у Галерији САНУ, на којима су били изложени фрагменти бањске скулптуре који се чувају у Народном музеју у Београду и копија Богородице Соколичке из Галерије фресака.⁷⁵

Преглед истраживања манастира Бањска указао је на степен истражености цркве Св. Стефана и манастирског комплекса. Показало се да постоје нерешена питања у вези са архитектуром храма, а да је камена декорација делимично истражена, али не и инвентарисана. Литература, као и архивска грађа пружили су податке о току и резултатима конзерваторско-рестаураторских радова изведених пред Други светски рат, као и оних који још увек трају.

⁷⁰ М. Шупут, *Пластична декорација Бањске*, ЗЛУМС 6 (1970) 39–52; Ј. Максимовић, *Српска средњовековна скулптура*, Нови Сад 1971, 96–99; Шупут, нав. дело, 38–42.

⁷¹ Технички елаборат се налази у заоставштини Ђурђа Бошковића у Археолошком институту у Београду.

⁷² Шупут, нав. дело, 39–52.

⁷³ Р. Петровић, *Скулптура манастира Бањске из XIV века – могућности реконструкције и ревитализације*, у: *Манастир Бањска и доба краља Милутина*, Зборник са научног скупа одржаног од 22. до 24. септембра 2005. године у Косовској

Митровици, Ниш – Косовска Митровица – Манастир Бањска 2007, 105–146.

⁷⁴ Н. Церовић, *Археолошка сведочанства*, у: *Косово и Метохија: задужбине и дарови*, збирке Народног музеја у Београду, Београд 2013, 94.

⁷⁵ В. Бабић, *Богородица Соколичка*, у: *Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији: идентитет, значај, угроженост*, Београд 2017, 154; Д. Прерадовић, *Фрагменти слика олтараке његраде, Фрагменти декоративне пластике са представом ишце, Фрагменти архиволте – вук са овцом, Фрагменти архиволте*, у: *Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији: идентитет, значај, угроженост*, Београд 2017, 156–162.

- Бабић В., *Богородица Соколичка*, у: *Српско уметничко наслеђе на Косову и Метихији: идентитет, значај, угроженост*, Београд 2017, 154.
- Бикић В., *Прсијење из Бањске: идентификација и уметничко-занајски контекст*, Саопштења 48 (2016) 79–92.
- Бошковић Ђ., *Извештај о проучавању сџоменика*, Годишњак Српске краљевске академије 37 (1929) 215–218.
- Бошковић Ђ., *Извештај и крајке белешке*, Старинар 6 (1931) 140–189.
- Бошковић Ђ., *Проблем српске средњовековне архитектуре: Пићање нартекса и ексонартекса. Скица за једно исцртавање*, Српски књижевни гласник 1 (1934) 47–52.
- Бошковић Ђ., *Пред радом на осигуравању Бањске*, Старинар 13 (1938) 217–229.
- Бошковић Ђ., *Комисија за чување сџарих сџоменика*, Југословенски историјски часопис 1–2 (1939) 366–371.
- Бошковић Ђ., *Сџање средњовековних сџоменика у југозападној Србији, Космету и североисточном делу Црне Горе*, Музеји 1 (1948) 96–105.
- Бошковић, Ђ. *Прва сојсџивена исцрџива, џроблеми, џерсџекџиве*, у: *Сећања конзерватора*, Београд 1982, 15–27.
- Васић М., *Жича и Лазарица: сџудије из српске уметности средњег века*, Београд 1928.
- Вујовић М., Вуковић Ј., *Једно неизнџно сведочансџво из раџне 1915. године: џрво ископавање манасџира Бањске*, Весник Војног музеја 43 (2016) 39–52.
- Вуловић Б., *Проблем ресџаураџије манасџира Дренче*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 14 (1978) 229–233.
- Глиговић П., *Ресџаураџија манасџира Бањске*, Време, Београд 27. јули 1938, 6.
- Данило Други, *Живоџи краљева и архиеџискоџа српских*, приредили Г. Мак Данијел, Д. Петровић, Београд 1988.
- Дероко А., *Бањска*, Старинар 6 (1931) 107–109.
- Дероко А., *Монуменџална и декоративна архитектуре у средњовековној Србији*, Београд 1985.
- Ђорђевић М., *Манасџир Бањска: археолошка исцртавања у 1996. години*, Гласник Друштва конзерватора Србије 21 (1997) 64–68.
- Коваљев Г., *Манасџир Бањска: археолошко-исцртавачки и конзерваторски радови у 1994*, Гласник Друштва конзерватора Србије 19 (1995) 89–91.
- Коваљев Г., *Извештај о археолошко-исцртавачким радовима на комплексу манасџира Бањска у 1995. години*, Старине Косова и Метохије 10 (1997) 207–211.
- Кораћ В., *Градџиљска школа Поморја*, Београд 1965.
- Мадас Д., *Манасџир Бањска, гроб краљџце Теодоре (гроб бр.4)*, Саопштења 45 (2013) 55–65.
- Мадас Д., *Манасџир Бањска, гробна црква краља Милуџина. Резулџаџи археолошког ископавања 2007. године*, непубликовани рад доступан онлајн: <https://independent.academia.edu/DMadas/> 15. 9. 2019.
- Максимовић Ј., *Српска средњовековна скулџтура*, Нови Сад 1971.
- Миладиновић-Радмиловић Н., *Анџројолошка анализа налаза из средњовековних гробова у цркви манасџира Бањске*, Саопштења 48 (2016) 57–76.
- Нешковић Ј., *Обнављање црква у џрошлџсти и савремена начела ресџаураџије*, Саопштења 34 (2003) 199–214.

- Петковић В. Р., *Историјско-уметнички музеј у 1928 год.*, Годишњак Српске краљевске академије 37 (1929) 218–225.
- Петровић Р., *Скулптура манастира Бањске из XIV века – могућности реконструкције и ревитализације*, у: *Манастир Бањска и доба краља Милутина*, Зборник са научног скупа одржаног од 22. до 24. септембра 2005. године у Косовској Митровици, Ниш – Косовска Митровица – Манастир Бањска 2007, 105–146.
- Поповић Д., *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992.
- Поповић М., *Средњовековне сахране у цркви манастира Бањске*, Саопштења 48 (2016) 23–55.
- Прерадовић Д., *Фрагменти скулптуре олтарске преграде, Фрагменти декоративне илустрације са представом ишце, Фрагменти архиволне – вук са овцом, Фрагменти архиволне*, у: *Српско уметничко наслеђе на Косову и Метихији: идентитет, значај, угроженост*, Београд 2017, 156–162.
- Тодић Б., *Једно темеље ишца наше историографије: где је сахрањена краљица Теодора*, Саопштења 46 (2014) 51–72.
- Хацић С., *Археолошка истраживања у јорџи манастира Бањска 2003. године*, Археолошки преглед 2–3 (2008) 82–84.
- Чанак-Медић М., *Бањски храм и црква Вазнесења Христовог у Дечанима. Сродности и заједнички узор*, у: *Манастир Бањска и доба краља Милутина*, Зборник са научног скупа одржаног од 22. до 24. септембра 2005. године у Косовској Митровици, Ниш – Косовска Митровица – Манастир Бањска 2007, 99–104.
- Шупут М., *Пластична декорација Бањске*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 6 (1970) 39–52.
- Шупут М., *Манастир Бањска*, Београд 2003.
- Шупут М., *Манастир Бањска – рушењем до обнове*, Гласник Друштва конзерватора Србије 32 (2008) 191–193.
- Nenadović S. M., *Zaštita graditeljskog nasleđa*, Београд 1980.

The article attempts to present the most important results of research on the architecture of the Banjska Monastery and works on its restoration and protection, as well as to highlight the extent of achieved knowledge on this monument. It also draws attention to the unpublished archival material in the collections of the Archives of Yugoslavia and in the legacy of Djurdje Bošković at the Institute of Archeology in Belgrade, which contains extensive technical and photographic documentation of the research and conservation-restoration works performed in Banjska.

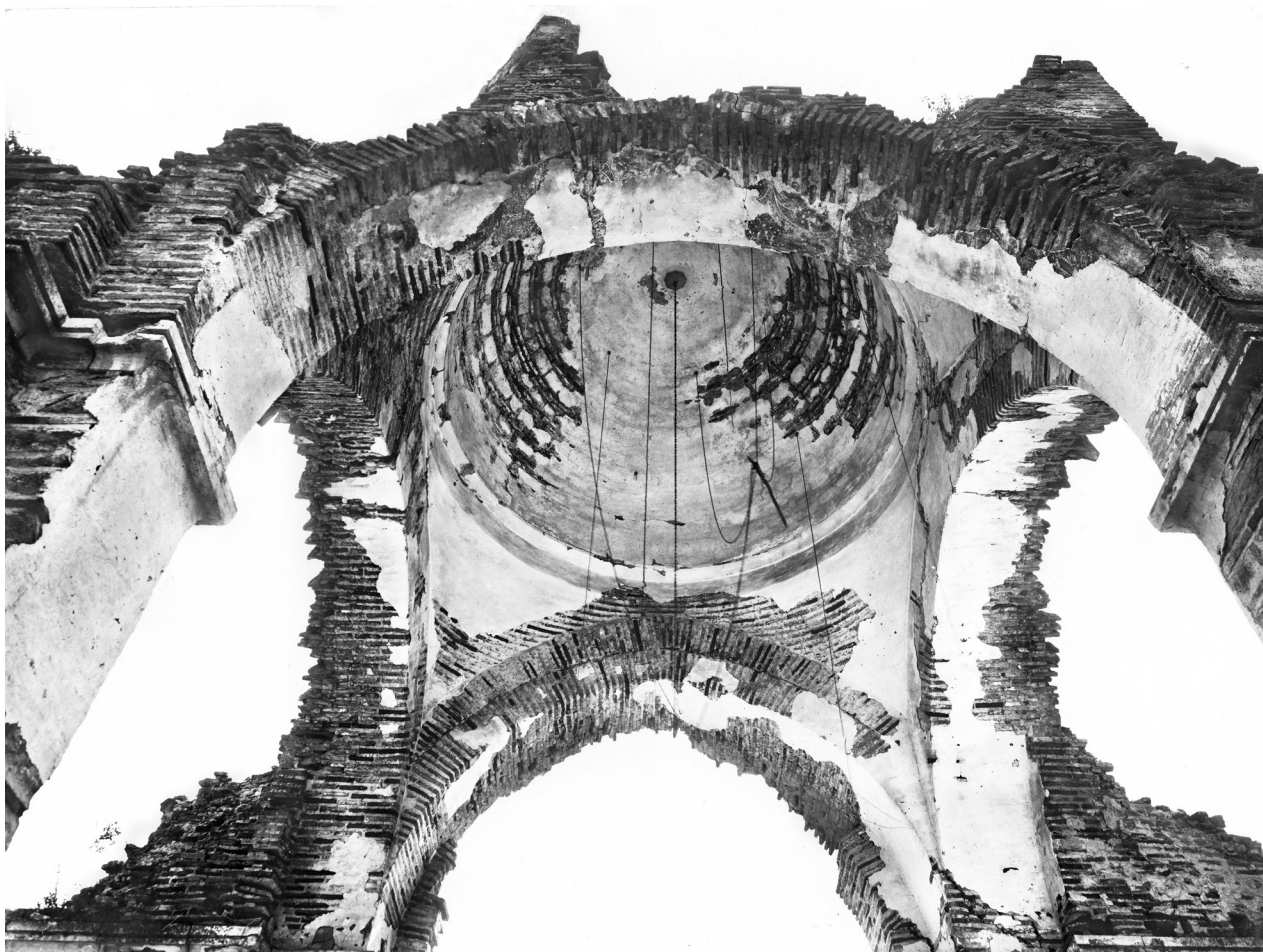
Keywords: Banjska Monastery, architecture, sculpture, graves, conservation-restoration works

Drawing on archival material and bibliography, the paper retraces the research of the monastery's architecture from Djurdje Bošković and Miloje Vasić to Vojislav Korać and Marica Šuput. Other notable contributions include studies by Branislav Todić and Marko Popović as well as field reports by Georgije Kovaljov, Maja Djordjević, Svetlana Hadžić and Dimitrije Madas. The paper describes all successes and misconceptions that emerged during research and conservation-restoration works. The ninety-year-long history of research has found answers for many questions pertaining to the architecture of the Church of St. Stephen and other monastery structures. Partial research has also been done on the fragmentarily preserved stone decoration, some of which was built into the church walls during the restoration works undertaken in the 1930s; several other fragments are kept in museums in Belgrade and Skopje, while the monumental scene from the portal lunette is now located in the church of the village of Sokolica. Some misapprehensions and proposed hypotheses about the personages buried in the western bay and northern annex have been resolved. It was found that, in addition to King Milutin, his younger son Konstantin had been buried in the church and not Queen Teodora, supplementing the picture of the funerary purpose of some parts of the church. After the restoration of religious life in 2004, archeological research continued, with an interruption followed by devastation and destruction of the monastery's remains.

The 700th anniversary of Banjska's construction passed almost unnoticed and unmarked by the academic public. Despite being the subject of long-running research and intermittent conservation-restoration works, King Milutin's endowment has yet to receive an extensive monograph.

СЛ. 1. БАЊСКА, СЕВЕРНА СТРАНА ЦРКВЕ, 1936. Г., АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ, ЗАОСТАВШТИНА БУРЂА БОШКОВИЋА

СЛ. 2. КУПОЛА, 1934. Г., АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ, ЗАОСТАВШТИНА БУРБА БОШКОВИЋА

ПАТРИЈАРХИЈА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Број 7201 /Зай. 1978.

18/5 децембра 1935 г.

XXXXXX
Сремски Карловци

ГОСПОДИНУ

ЂОРЂУ БОШКОВИЋУ,

архитекти

БЕОГРАД.

Патријаршијски Управни Одбор известио је да је за обнову храма Св. Архидјакона Стевана, задужбине Краља Милутина у селу Банској у срезу Косовско Митровачком прикупљено до сада од народа 125.000 динара, која се сума налази на прилоду код Државне хипотекарне банке, у којој се налази још и сума од 48.663 динара на име црквине банске, па како би за реновирање поменуте задужбине требало можда преко 1.000.000 динара и да због тога се са обновом не може још за дуго отпочети, а како је опет веома потребно, да се у поменутом селу подигне један храм, одобрио је Патријаршијски управни одбор на молбу Епархијског управног одбора у Призрену да се за подизање храма у селу Банској може из Државне хипотекарне банке изузети половина предње суме, а друга половина да остане на прилоду за реновирање старе задужбине у своје време, када то материјална средства буду допустила.

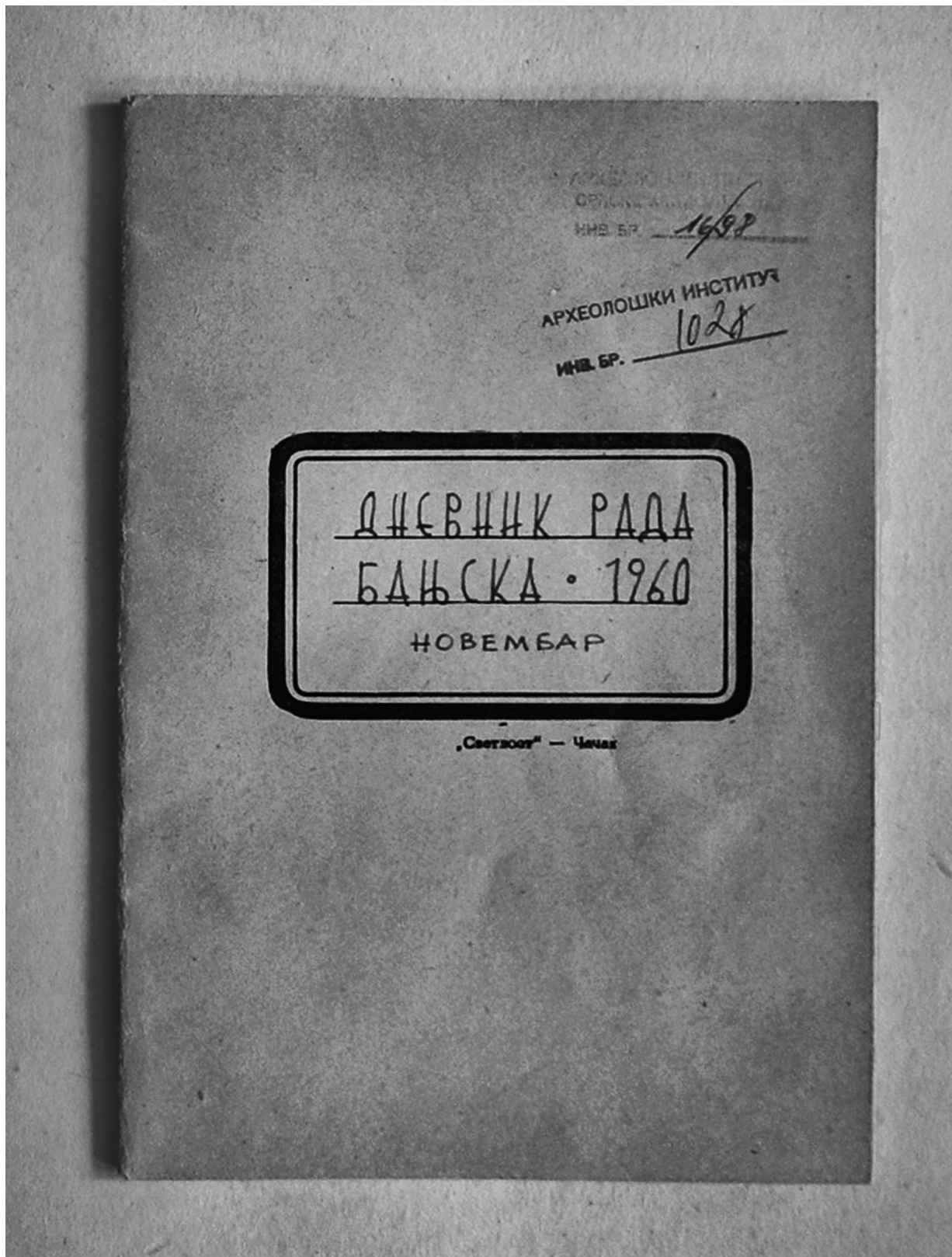
Поменута Епархијски управни одбор извештава, да се поменута стара задужбина налази у развалинама и да би је, због њених историјског значаја, требало обновити те моли за извештај: хоће ли се уопште ова стара задужбина обнављати и у којој мери, одакле ће се добити средства за ту сврху те ниј- после да Патријаршијски управни одбор пошаље на лице места стручно лице за састављање плана и прџрачуна за ту обнову, ако се ова уопште мисли предузимати.

Тим поводом Свети Архијерејски Синод у својој седници од данашњег одлучио је умолити Вас за миљене по овом предмету.

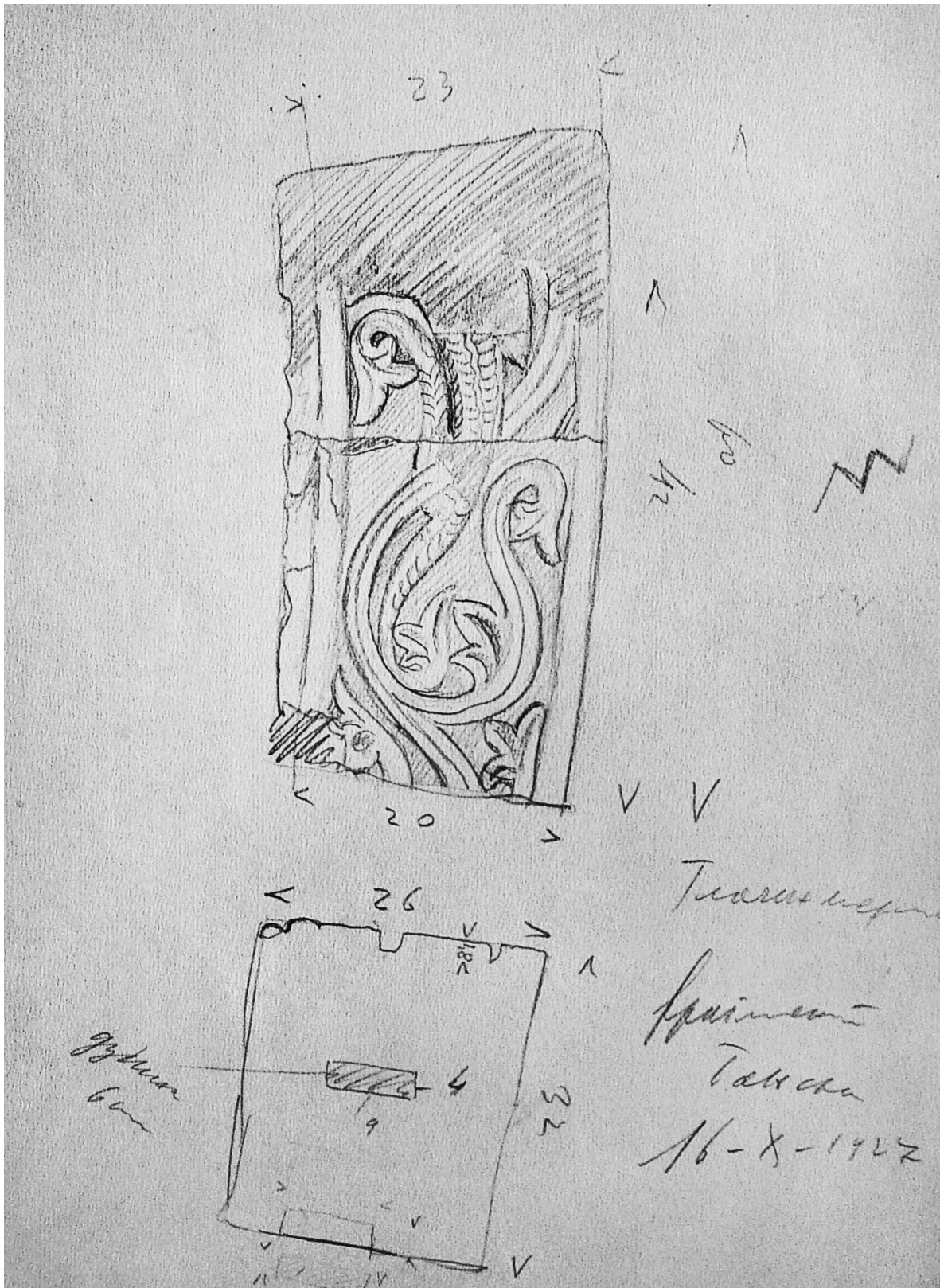
За Претседника
Светог Архијерејског Синода
члан, Епископ Нџтки,

Jovan

СЛ. 4. ДНЕВНИК РАДА ИЗ 1960. ГОДИНЕ, АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ, ЗАОСТАВШТИНА БУРЂА БОШКОВИЋА

СЛ. 5. УЛОМАК СКУЛПТУРЕ, ЦРТЕЖ ЂУРЂА БОШКОВИЋА ИЗ 1927. ГОДИНЕ, АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ, ЗАОСТАВШТИНА ЂУРЂА БОШКОВИЋА

СЛ. 6А

